

SMRT, PITANJE

Dr. Adalbert REBIĆ

STICHWORT: TOD. EINE ANFRAGE. Herausgegeben von der Rabanus Maurus Akademie Fulda-Limburg-Mainz, Verlag Josef Knecht, Frankfurt am Main. Stranica 173.

Knjiga *Stichwort Tod* je zbornik radova raznih učenjaka teoloških i prirodnih znanosti koje su oni u svojim predavanjima iznijeli slušateljstvu na interdisciplinarnom seminaru 1979. godine. Seminar je priredila Katolička Akademija Raban-Maurus njemačkih biskupija Fulda, Limburg i Mainz (SR Njemačka). Tema seminara glasila je zapravo *Tod – Ende oder Vollendung?* odnosno, *Smrt – kraj ili dovršenje?* Misao vodilja seminara bijaše pitanje „da li je sa smrću sve svršeno ili pak sa smrću tek počinje novi život?” prema onoj klasičnoj izreci: „Tko zna nije li naš život samo umiranje, a umiranje naprotiv život?” (Platon, Gorgija 492e).

Tema smrti je opširno zahvaćena. O njoj govore liječnik, filozof, teolog, povjesničar, istraživač ljudskih kultura i religija, egzegeta i kršćanski teolog. U obzir je uzeta prošlost i sadašnjost. Predavači su analizirali i suvremene ideologije, zapadnjačka industrijalizirana ponašanja i marksizam. Temi je bilo posvećeno oko 15 večeri. O temi je dakle izrečeno preko 15 predavanja. U ovom su zborniku objelodanjena samo izabrana predavanja.

Nekoliko uvodnih misli o značenju teme i smislu zbornika napisao je dr Georg Gebhardt. Budući da već od rođenja počinjemo umirati, smrt se ne odnosi samo na kraj našeg života, nego i na sam početak i na cijeli tijek našeg življenja ovdje na zemlji. Smrt je tako svakidašnja činjenica, bez koje je nezamisliv naš svakidašnji život. Zato na smrt moramo računati, o njoj stalno razmišljati. Sveti je Augustin rekao: „Ako te smrt ne usmrćuje, onda ti sam usmrćuješ smrt”. A nešto sasvim suprotno o smrti izrekao je Jean Amery, koji je o smrti mnogo razmišljao i na kraju sam sebi proučio smrt: „Smrt je u svoj svojoj otuđenosti i nerazumljivosti nešto lažno, što ne možemo zamisliti, i nešto istinito što nam je potpuno jasno.”

Prvo je predavanje posvećeno temi *Biološki aspekti pojma „smrti”*. Napisao ga je Jürgen Bereiter-Hahn, stručnjak biolog. S naglim gubitkom starih vjerskih istina znanost je iznenada i brzo stavljena pred zadatak da ispuni prazninu te „velike nepoznanice.” A biolog je upravo već po svojoj struci pozvan da se bavi pitanjem smrti, pitanjem da li je smrt nužna posljedica življenja, pitanjem kakvo značenje

ima smrt za održanje života itd. Smrt dakle za biologa sadrži osnovna ljudska pitanja o smislu ljudske egzistencije i o značenju smrti koja on mora obraditi prirodnoznanstvenim metodama. Pisac najprije definira smrt (ireverzibilni prestanak svih integrativnih funkcija ljudskog tijela, svršetak stalne izmjene materije i energije u tijelu) i tvrdi da smrt nije nužna posljedica života. Jednostanični organizmi ne poznaju smrt. Smrti podliježu tek mnogostanični organizmi. Pisac zatim raspravlja o uzrocima smrti višestaničnih bića. Najveći i glavni uzrok smrti je starenje organizma. A starenje je vrlo složen proces koji se počinje ostvarivati nakon juvenilne i adolescentne faze ljudskog života te vodi u senilnost koja završava smrću. I smrt je predmet razvoja, evolucije, pa prema tomu mora slijediti kriterij evolucije. Svakoj je stanici dana stanovita sposobnost življenja. Zato dužina odnosno kratkoća života ovisi o baštinjenom genu, dakako ako smrt ne nastupi iz nekih drugih razloga osim starosti. Dok se jednostanična bića razmnožavaju dijeljenjem i tako nadvladavaju smrt, dotle se višestanična bića razmnožavaju spolnim združivanjem te tako preko svog potomstva nadvladavaju smrt individuumu odnosno, točnije, vrste. Kod višestaničnih bića ta kopula odnosno rekombinacija ili rejuvenacija tiče se potomstva: individuum koji je proizveo spolnim združivanjem novo biće s vremenom stari i umire, a plod njegove kopule nastavlja živjeti dalje. U ovom slučaju upravo smrt regulira populaciju višestaničnih bića. Čovjek dakle preko spolnog općenja ima instrument koji mu omogućuje da nadide svoju individualnu smrt. O besmrtnosti čovjeka odnosno njegove duše znanost odnosno biologija ne može dati nikakvu informaciju. Čovjek se dalje razvija preko svog potomka, jedan umire da bi drugi mogao dalje živjeti. Stoga smrt individuumu nije niti samo svršetak niti samo dovršenje, nego uvijek oboje u isti tren. Život je ostvarivanje jednog programa koji vodi u smrt. Od svih višestaničnih bića jedino čovjek zna za smrt unaprijed pa se na nju može pripremiti i o njoj razumno razmišljati.

U drugom referatu *Die Feststellung des Todes* („kada ustanoviti smrt“) raspravlja Gotfried F. *Walther* o medicinskim vidovima smrti. Govori o sigurnim i nesigurnim znakovima smrti te o psihopatološkoj simptomatici umiranja. Smrt je nastala onda, kada „integrativne funkcije, pojedinih organskih sistema postanu ireverzibilne. Umiranje je vremenski proces i traje vrlo različito (uglavnom oko 15–30 minuta). Smrt nastupi onda, kada su „integralne odn. integrativne funkcije organizma ireverzibilno oštećene“. Da bismo mogli ustanoviti da je smrt nastupila, imamo za to sigurne i nesigurne znakove. Sigurni su znakovi *mrtvački flekovi*, *mrtvačka ukočenost* (*rigor mortis*) i *raspadanje lešine*. Mrtvački flekovi nastanu kad se krv zaustavi u krvnim sudovima (najviše u donjim dijelovima tijela). Mrtvačka ukočenost nastaje zbog kontrakcije mišića. Nastupa na području glave 2–4 sata, a na ostalom tijelu 6–9 sati, poslije smrti. Smrt uglavnom nastane onda kada prestane cirkulacija krvi i razmjena hranjivih i energiju stvarajućih tvari (osobito kisik). Ako je duže vremena čovjek bio bez cirkulacije krvi i bez disanja, onda možemo ustanoviti da je on umro. A dok to *neko* vrijeme ne prođe čovjek je u stanju umiranja, ali još nije mrtav. Zato mu treba u tom stanju pomoći da dođe ponovno do disanja i do cirkulacije krvi. Sa sve većim tehničkim mogućnostima intenzivne medicinske njege smrt je tada zasigurno nastupila kad je mozak mrtav

(smrt mozga). A smrt mozga nastupa onda, kad u nj više ne pristize krv te mu po- nestane kisika. Danas u medicini smrt mozga mogu ustanoviti pomoću EEG (elektroencefalogram) i to pomoću ubrizgavanja kontrastnog sredstva i rendgenskog snimanja arterije mozga (arteriografija). Čim prestane funkcija mozga, prestanu i funkcije svih drugih organa u tijelu. Mozak nije naime samo jedan organ tijela, nego sistem koji povezuje i uvjetuje funkcije svih ostalih organa i u sebi usredotočuje cjelokupni nervni sistem.

Navedeni su znakovi sigurni znakovi smrti. Svi ostali znakovi koji su se kroz povijest opisivali kao znakovi smrti, ili se još danas u krugovima laika prihvaćaju, nesigurni su znakovi smrti. Jedan je od takovih nesigurnih znakova *prestanak disanja*. Mnogi pred usta kandidata smrti stavljaju ogledalo. Ako se na ogledalu ne pojavi vlažni oblačić, dotični je proglašen mrtvim. No disanje može biti toliko reducirano, da se ono ne primijeti i da na ogledalu ne ostavlja nikakva traga. Mnogi vide nastup smrti u *prestanu rada srca* (prestanak srčanih šumova i slično) ili u *prestanu pulsa*. U starije su vrijeme znali narezati arteriju i ako više *nije procwila krv*, proglasili su dotična mrtvima. Nesiguran je znak smrti dapače i jednostavno EKG snimanje (može se naime raditi o *vita minima*, kada se rad srca reducira na nulu, ali ne prestaje – zato treba biti vrlo oprezan!). Neki ustanovljuju smrt po tomu što je tijelo postalo *hladno*. Ali i to je nesigurno. I *pritisak na zjenicu oka* koja se kod mrtvacu odmah deformira je nesiguran znak. Reagiranje zjenice odnosno nereagiranje na svjetlost također je nesigurni znak smrti. I gubitak svijesti nije siguran znak smrti. Svi ti znakovi pokazuju da je funkcija nekog organa poremećena, ali to još ne znači da je nastupila smrt. To mogu biti znakovi koji ukazuju na to da se čovjek nalazi u stanju umiranja, ali ne i to da je on već umro. Često puta su ti znakovi vjerojatno i sigurni znakovi smrti, ali na vjerojatnosti ne možemo dokazivati sigurni nastup smrti. Često ti znakovi u medicini označuju „kliničku smrt“. Ali taj izraz nije dobar, a ni točan. U tom slučaju bolje bi bilo upotrijebiti izraz „prividna smrt“.

Kad se stanje svedenog života (*vita reducta*) znatno popravi, pa i do potpunog ozdravljenja, nije čovjek ponovno oživio (uskrnuo), nego su mu se normalizirale tjelesne i duševne funkcije koje su ranije bile znatno oštećene. Zato je pogrešno govoriti o ponovnom oživljanju klinički mrtvih ljudi. Povratak iz smrti u biološkim i medicinskim znanostima ne postoji i jednostavno je nemoguć. Ovakvu mogućnost nije ču i neki teolozi (Bultmann). A u slučaju da se radi o tomu da je netko „iz smrti došao natrag u život“ radi se samo u pogrešno ustanovljenoj dijagnozi smrti (Literatura: W. Krösl und E. Scherzer, Die Bestimmung des Todeszeitpunktes, Wien 1973; Mueller B., Gerichtliche Medizin. Heidelberg 1975; Hiersche H. – D., Euthanasie. München 1975).

Vrlo dobar doprinos k stavu zapadnjačkog industrijskog društva prema smrti i besmrtnosti napisao je Gerhard *Schmied* (Einstellung zu Tod und Unsterblichkeit in den westlichen Industriegesellschaften). Smrt nije tipično suvremeni problem. Ona predstavlja za čovjeka problem otkad on postoji. Smrt je kao problem postojala već za neandertalca (koji je živio prije cca 180.000 – 50.000 godina). Neandertalac je prvi počeo pokapati svoje mrtve. Neandertalac bio je stoga svjestan svoje smrti. U smrti pokojnika uvidio je univerzalnost i sveobuhvatnost smrti

(R. J. Maxwell, u Henry M. Yaker, *The Future of Time*. London 1972 str. 36–72). Ako je tomu tako, onda se neandertalac prvi počeo bojati smrti i o njoj mnogo razmišljati. Upravo je specifičnost čovjeka kao čovjeka da zna za svoju smrt i da se nje boji. Značajno je i to da je neandertalac uz svoje mrtve polagao u grob neke predmete (kamen za pravljenje vatre, nakit i hranu) koji su bili namijenjeni pokojniku da se njima služi u grobu. Ovo ukazuje na to da je vjerovao u prekogrobni život, u život poslije života. Tom svojom vjerom u život poslije života pokušao je pobijediti svoj strah pred smrću. S vremenom čovjek je sve više razvijao vjeru u život poslije smrti i to kao bolji život i time davao smrti smisao, a svome strahu pred smrću oduzimao temelje.

Smrt je gotovo u svim kulturama vezana uz religiozne predodžbe pa se zato odvija u okviru stanovitog obreda. Gotovo sve religije pokušavaju fenomen smrti religiozno protumačiti. Sve do našeg vremena bile su religije neotuđivi dio kulture svakog naroda i po tomu su onda religiozne predodžbe o smrti sastavni dio svake kulture. Tek danas su je suvremene kulture pokušale sekularizirati. No to ne znači da je utjecaj religije na kulturu suvremena čovjeka izostao. U suvremenim kulturama religija i dalje opstoji kao vrlo važan činilac, ali je privatna stvar čovjeka.

Danas nedostaje neki jedinstveni svjetonazor koji bi dao smrti jedinstveno tumačenje. Možda je upravo zato činjenica smrti sve nazočnija u suvremenoj kulturi upravo kao činjenica koju treba iznova protumačiti. Danas se više no ikada posjećuju groblja i uređuju gorobovi. Smrt se prikazuje na pozornici, u filmovima i na TV, tako te ne bismo mogli govoriti o smrti kao tabu-temi. Smrt je tabu-tema samo još među nekim afričkim plemenima i među Indijancima. Prvi pokapaju mrtve daleko, izvan svojih mjesta (obično na otocima), a drugi ne govore o mrtvacu i na nj uopće više ne misle (Ziegler, *Die Lebenden und der Tod*. Darmstadt und Neuwied 1977. S. 50).

No više nego tabu osjeća se danas među ljudima neka nesigurnost pred smrću i u ophođenju s mrtvacem, a to stoga što je danas postao obiteljski krug znatno uži nego nekada, što danas gotovo svi dožive relativno duboku starosti i s mrtvacem se više ne bavi obitelj nego specijalne ustanove. Tako npr. u Njemačkoj više nitko ne umire kod kuće. To znači da je za većinu ljudi doživljaj smrti potpuno tuđ. A i u bolnicama ne dopušta se rodbini da bude prisutna kod smrti rođaka. Moraju kod kuće čekati vijesti o stanju bolesnika na intenzivnoj njezi. Umirući pak u takvoj situaciji doživljava mnogostruke poteškoće. Prvo on se nalazi u ustanovi koja je određena da liječi bolesti. Umirući je u njoj ne kao individuum, pojedina osoba, kojoj bi trebalo posvetiti punu pažnju, nego zbir mnogih i raznih bolesti koje treba svim mogućim sredstvima liječiti. Umirući često doživljava psihičke poteškoće, a te je tu teško liječiti. K tome dolazi i to da je sve teži odnos između umirućeg i bolničkog personala. Dužnost pacijenta je da se pokorava svim naređenjima i ne smije se buniti. To često ima za posljedicu da ne izražava svoje strahove i svoje poteškoće nego ostaje sasvim pasivan do smrti. A naprotiv osobna zauzetost, osobna njega, prisustvo jedne osobe kod umirućeg za umirućeg je silno velika pomoć. Umirućeg treba upoznati s činjenicom da smrt nastupa. Mnogi kriju od umirućeg tu činjenicu. Međutim ankete pokazuju po SR Njemačkoj i po USA da gotovo 80% stanovnika želi da bude upoznata s vremenom kad nastupa

smrt. A ipak kad se smrt približava, nastoji ju se kriti. Čak je i Crkva, koja je prije sa svojim sakramentom „Posljednje pomasti” bila obično navjestiteljica skore smrti, promijenila naziv tog sakramenta u „Bolesničko pomazanje”, samo da ne bi više bila navjestiteljica smrti umirućemu. Ovakvo nesigurno ponašanje prema umirućem rađa u ljudima napetost. Tu su napetost osjetili izdavači pa se u zadnje vrijeme sve više pojavljuju knjige koje obrađuju temu smrti. Među prvim izdanjima takve vrste bijaše „*Interviews mit Sterbenden*” od Kübler-Ross (1969). Druga je knjiga od Kübler-Ross glasila „*Was können wir noch tun?*” Posebna je značajka nesigurnosti pred smrću i ponašanje rodbine pokojnikove. Budući da je u velegradovima smrt nekog čovjeka, sasvim privatna stvar svakog pojedinca i njegove obitelji, onda oni u žalosti ili obuku crno odijelo ili na odijelo stave neki znak po kome drugi mogu prepoznati da oni tuguju za pokojnikom. Tu oni ustvari ne tuguju toliko za pokojnikom koliko daleko više od bližnjih zahtijevaju posebno, privilegirano ponašanje prema sebi. Zapravo je to reakcija na činjenicu da okolina u suvremenu svijetu više ne pomaže onomu koji je u tuzi za pokojnikom pa je stoga njegova tuga još teža. U suvremenim civilizacijama je tuga mnogo dublja i osjećajnije nego u predindustrijskim društvima. Statistike pokazuju da suprug ili supruga vrlo brzo, čak za nekoliko dana ili mjeseci, umire jedan poslije drugog.

Strah pred smrću je raznovrstan. Zanimljivo je da se – kako statistike pokazuju – najviše boje smrti mladi, nešto manje stariji, a najmanje starci, osobito oni u staračkim domovima. To možda zato, jer danodnevno doživljavaju smrt onog s kojim su imali česte i srdačne kontakte. Vjera u besmrtnost duše i u prekogrobni život inače u tome ni najmanje ne ublažuje ili umanjuje strah pred smrću.

Premda pomisao na vlastitu smrt ne prati stalno, izravno, čovjeka, ipak je ona u čovjeku stalno, latentno prisutna. To dokazuju veliki uspjesi novijih knjiga upravo o toj temi (Johann Christoph Hampe, *Sterben ist doch ganz anders*. Stuttgart 1975; Raymond A. Moody, *Leben nach dem Tode*. Reinbek 1977).

Prekogrobni život ne smijemo miješati sa besmrtnošću duše ili s besmrtnošću duše naprosto. Pokojnik živi poslije smrti i onda, kada na njega misle njegovi, i živi tako dugo, dok god netko na nj misli. Kad više nitko na nj ne misli, odlazi u ništa. Značajna je činjenica da danas sve manje ljudi vjeruje u prekogrobni život. Prema podacima Instituta za ispitivanje demoskopije (javnog mnijenja) 1956. godine na pitanje „Vjerujete li u bilo kakav oblik života poslije smrti?” 42% odgovorilo je s „da”, 35% s „ne”, a 23% s „nemoguće je na to odgovoriti”. A već godine 1971. situacija se mijenja: 42% odgovaraju s „ne”, a samo još 35% s „da”. Zanimljivo je da i praktični katolici i protestanti u Njemačkoj (to jest oni koji svake nedjelje idu na službu Božju) u tome su također nesigurni: 20% katolika i 27% protestanata više ne vjeruje u prekogrobni život. No unatoč tomu ponašanje prema mrtvu rođaku kod većine ljudi ukazuje na to da oni ipak vjeruju u neki život poslije smrti. Istina, većina (oko 80%) veli da to čini iz uljudnosti prema pokojniku (Alois Hahn, *Einstellung zum Tod und ihre soziale Bedingtheit*. Stuttgart 1968. S. 112).

I marksisti zastupaju stanoviti život poslije života. Npr. „Crveni mučenik, koji slobodno žrtvuje svoj život za povijest, kojoj cilj on saznaje po svome eshatološkom Ja, i poslije smrti svog tijela je besmrtnan. Sjećanje revolucionarnog naroda na

nj podržava taj preobraženi Ja. Od tog trenutka on je u narednim pokoljenjima nazočan" (Ziegler, nav. dj. 198). Dakako, taj ne vjeruje u Boga, u nebo ili u pakao, ali u njegovoj podsvijesti živi ono što živi među ljudima od pamtivijeka kad je riječ o smrti i o životu poslije smrti.

Gerhard *Nieder* govori o smrti kao „posljednjem izlasku" (TOD ALS „LETZTER AUSWEG", govori naime sa psihoanalitičkoga stanovišta o *samoubojstvu* i o pomoći koju treba pružiti onima koji su pred samoubojstvom. Samoubojstvo je stara stvar. Stoici su čak smatrali da je ono kreposno djelo (zato si je Seneka pre-rezao žile i tako se ubio). U 18. stoljeću bijaše samoubojstvo moda (osobito poslije Goetheova „Patnje malog Werthera"). Danas se mnogo govori o samoubojstvu (a i česta je pojava: u SR Njemačkoj ima godišnje 14.000 samoub.) i to kao o *slobodno izabranoj smrti* (kao da bi čovjek raspolagao nad svojim životom i nad svojom smrću). Za religiozna je čovjeka samoubojstvo bijeg od bitka, a onda i bijeg od Boga. *Codex juris canonici* samoubojicama nije dopuštao crkveni pokop. U svjetlu suvremenih psihoterapeutskih spoznaja tumači činjenicu samoubojstva (Sigmund Freud i Karl Abraham) i daje upute u terapeutsku pomoć i u psihoanalitičku obradu samoubojica.

Maria R.-*Alföldi* obrađuje u posebnom poglavlju vjeru i praznovjerje starih Rimljana oko smrti (GLAUBE UND ABERGLAUBE IM ANTIKEN ROM. TOD). Značajno je primijetiti da za Rimljanina nije toliko bilo pitanje smrti i umiranja koliko, daleko više, „biti" ili „ne-biti". Rimljani su gotovo na način nekog praznovjerja vjerovali u život poslije života. Zato su posvećivali toliku pažnju pokojnicima (grobovi, hrana u grobovima, nakit u grobovima itd.) Velik utjecaj na vjerovanja starih Rimljana u prekogrobni život imaju razne grčke filozofske škole, najveći utjecaj religija misterija i onda kršćanstvo.

Friedo *Ricken* obradio je Platonova „Faidona" i pitanje besmrtnosti (DIE UNSTERBLICHKEITSGEWISSHEIT IN PLATONS „PHAIDON"). Platon u „Faidonu" opisuje razgovor Sokratovih učenika o smrti Sokratovoj. Sokrat je umirao, prema svjedočanstvu svojih učenika, kao malo tko od ljudi, sa smiješkom na licu, s radošću i veseljem nadajući se da će život u koji svojom smrću ide biti neusporedivo bolji od ovoga. Sigurno izvjesnost o besmrtnosti duše imaju mudraci, jer su kadri razmišljati o duhu i o duhovnim stvarima. Smrt uspoređuje s buđenjem na svjesni život (ovozemaljski život je kao spavanje, a prekogrobni život kao java). Život je stanje združenosti duše s tijelom, a smrt je stanje njena odjeljivanja od tijela.

Vrlo važan doprinos razmišljanju o smrti dao je Josef *Schreiner* (ALTTESTAMENTLICHE VORSTELLUNGEN VON TOD UND UNSTERBLICHKEIT). On je govorio o *starozavjetnim predodžbama o smrti i besmrtnosti*. Stari Izrael nije mogao ostati ravnodušan prema činjenici smrti: bio je pogođen činjenicom smrti kao i svi drugi narodi. Pokušao je stoga o smrti razmišljati razgovarajući sa svojim Bogom.

Na starome je istoku smrt bila pobožanstvena. U staroj Siriji imali su božanstvo što su ga zvali „Mot" odnosno „Smrt". Oko tog božanstva izmislili su mitove o umiranju i rađanju bogova (Mot ubija Baala), a na osnovi životna ciklusa godišnje

vegetacije. Izrael nasuprot svojim susjedima nije nikad smrt mitologizirao, nego ju prihvatio kao suštu činjenicu. Vlast nad životom i smrću pripisao je svome Bogu Jahvi. Vjerovao je da Jahve čini te mrtvi, mada u umanjenju života, dalje žive. No ova svijest o Jahvinoj vlasti nad smrću nije mu ni najmanje umanjivala strah pred smrću. Izrael se bojao smrti kao i svi ljudi. Vjerujući da Jahve uvodi u smrt, ali i u život, stari je Izrael nadvladao smrt. Bog pobjeđuje smrt. On odstranjuje smrt od pravednika.

Josef *Manser* je pod teološkim vidom obradio temu (TOD UND EWIGES LEBEN IN DER SICHT DES CHRISTLICHEN GLAUBENS). Smrt je stalna pratilica čovjekove egzistencije. Ipak ona je sa svom svojom stvarnošću najveća tajna koju čovjek susreće u svome životu. Autor promatra smrt u horizontu kršćanske vjere. Tu uzima smrt Isusovu kao paradigmu, kao stvarnost u kojoj može čovjek shvatiti svoju smrt. Smrt i uskrsnuće Isusovo su osnovna uvjetovanost naše smrti.

Prema Maksu Scheleru suvremeni čovjek više ne vjeruje u život poslije smrti i u pobjedu nad smrću zato, jer više nije suočen s činjenicom umiranja. Ne gleda svojim očima umiranje svojih dragih. Ovo je vrlo važna izjava. Zato Crkva i teologija imaju vrlo delikatnu zadaću, stvarnost smrti nipošto zaniijekati, prešutjeti, nego u svjetlu Božje poruke osmisliti. Smrt nije jednostavno ono stanje čovjekovo kojim se završava ovozemaljski život, biološki život, nego je smrt (prema Martinu Heideggeru) „bivstvovanje s ciljem prema dovršenju” (Sein-zum-Ende-hin). Smrt je temeljno predodređenje bitka. Smrt je upućenost čovjekova života prema nečemu. Tako je M. Heidegger oživio u suvremenoj filozofskoj refleksiji osnovne biblijske i teološke koncepcije o smrti. Osobito u Novome zavjetu vidi se sasvim jasno da smrt Isusova nije samo neki strašni svršetak, nego je ona darivanje za druge i u tom smislu nadvladava sebe samu i ostvaruje se u preobraženu životu. Sveti Pavao će u svojim poslanicama još jasnije govoriti o smrti kao o stalnom umiranju s Isusom Kristom (usp. osobito 2 Kor 4,10–12). Ovu je misao osobito razvio sveti Augustin pitajući se nije li život zapravo neprestano umiranje. Za nj je čovjek naprosto smrtnik, stalno umirajuće biće. „Čim se čovjek rodio, već se smrt na njemu počinje ostvarivati” (De civitate Dei XIII, 9–12). Notker Balbulus (830–912) reći će „media in vita in morte sumus!” Preko Martina Luthera i Angela Silesiusa ta duboko religiozna misao o kršćanskoj smrti ušla je i u Kierkegaardovu filozofiju i u filozofiju M. Heideggera. U srednjem vijeku se upravo radi toga formirala „ars moriendi”.

Svjesno prihvaćanje smrti pretpostavlja osnovno iskustvo kršćanske vjere, naime da je čovjek stvorenje i kao takav konačno, dovršivo biće. Razmišljati stoga o smrti znači razmišljati o čovjeku kao stvorenju Božjem. U Starom zavjetu smrt se ne promatra sama za se, nego u kontekstu živoga Boga. Starozavjetni vjernik je uvjeren da čovjek prima život od Boga Jahve. Živi je Bog Jahve djelitelj i stvoritelj života. Zato samo u vjeri u tog Boga može se razumjeti život i smrt. Bog Jahve je naime Bog utočišta za pobožnog Izraelca. Starozavjetnu čovjeku je stoga sasvim razumljivo da on umire, ali umire u Bogu odnosno u Bogu nalazi i poslije smrti svoje utočište. Neki psalmi i Job su izraziti primjer takva stava. Mi smo možda danas zaboravili da smo svoj život primili od Boga. Mislimo, možda sasvim automat-

ski, da smo mi sasvim gospodari svojeg života. Međutim, mi smo sasvim u ruci Stvoriteljevoj. A on je naš život zamislio kao „biti-u-stalnoj-upućenosti-prema-dovršenju”.

Kršćanska vjera prihvaća smrt u svoj ozbiljnosti radikalno. U tome nam može biti dobar tumač teolog J. Ratzinger. Kršćanski stav prema smrti Ratzinger naziva „kršćanskim realizmom”. On kaže da: 1) naviještanje smrti ne smije ukazivanjem na vječni život smrt nipodaštavati (time naime ništa čovjeku ne pomažemo) 2) osnovni stav kršćanina ne smije biti nijekanje žalosti i pogođenost zbog smrti (žalost ostaje žalost; postoji uostalom utješena žalost).

Smrt ukazuje na dublje shvaćanje života. Smrt nekog čovjeka tumači cijeli njegov život. Smrt naime može ukazati na ljepotu, darovanost, dubinu života koji je umirajući živio. To je iskustvo s mnogim umirajućim vjernicima. Kad ne bi smrti bilo, bio bi život beskrajno dosadan i prazan. Smrt daje životu puninu. Savjestan čovjek može živjeti savjesno svoj život upravo imajući stalno pred očima činjenicu da će jednom morati prestati, otići, umrijeti... Ako tu činjenicu ima pred očima, onda život poprima drukčije oblike nego da je nema.

Smrt, konačno, omogućuje čovjeku da postavi neka nova pitanja o Bogu. Smrt postavlja čovjeku razna pitanja: zašto? ima li život sučelice smrti smisla? čemu sve to?

Smrt postavlja ljudski život iz temelja u pitanje. Ta pitanja čovjeku omogućuju da shvati da nije on apsolutni gospodar života, nego da je život dar. Od koga? Razmišljanje o smrti čovjeku ukazuje na to da život i smrt nisu u rukama čovjekovim. Oni su dar Božji.

Smrt postavlja pitanje vjerniku i o budućem, vječnom životu. Što dolazi poslije smrti? Kako doživljavamo vječni život? Smijemo li uopće govoriti o pitanjima koja nadilaze naš život? Vječni život ne smijemo shvatiti kao prostorni i vremenski život, neke vrsti produžena ovozemaljskog života. Vječni život nije nešto što bi dolazilo poslije ovog zemaljskog života. Mi ljudi nemamo izraza kojima bismo mogli izraziti što je vječni život. No time dakako nije rečeno, da je vječni život puki san, puka želja. Isusovo svjedočanstvo o vječnome životu moramo shvatiti u horizontu naše vjere. Mnogo više nego vrijeme i prostor važan je naš odnos prema Isusu Kristu koji je uzevši smrt sasvim ozbiljno i prošavši kroz nju temeljito, uskrsnuo i sada živi. Isus Krist je vrijeme i prostor u kojem mi vječno živimo (usp. Fil 1,23–25).